

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Český jazyk

TEZE disertační práce

Mgr. Veronika Vitkovskaya

Frazeologické jednotky se somatickým komponentem v češtině v porovnání s ruštinou: kognitivní aspekt

*Fraseological units with somatic component in the
Czech language in comparison with the Russian language:
cognitive aspect*

Vedoucí práce: PhDr. Světlá Čmejrková, DrSc.
doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.

2013

Úvod

Znalost frazeologie, která se zabývá ustálenými spojeními slov, její chápání při čtení krásné literatury, a také správné používání v ústní a písemné řeči je ukázkou znalosti mateřského jazyka a také jazyka cizího. Znalost frazeologie je v tomto smyslu klíčem ke kultivovanějšímu pochopení literatury a komunikace vůbec.

Úloha frazeologie je v jazyce značná: každý člověk se snaží vysvětlit něco abstraktního, nepochopitelného, nesrozumitelného pomocí něčeho konkrétního. To všechno se odráží i v jazyce. Takové abstraktní pojmy jako *dobrota*, *poctivost*, *kamarádství* aj. mají ve frazeologii konkrétní výraz. Například o poctivém člověku řekneme, že *má čisté ruce*. Což je konkrétní obraz. V příbuzných jazycích takové obrazy budou pravděpodobně podobné. Také v ruštině se používá stejný obraz „čistých rukou“: *у кого-то чистые руки*. Často univerzálnější obrazy jsou společné pro více kulturních společností. Srov. například název protikorupčních akcí *Čisté ruce*. *Mani pulite* (česky *čisté ruce*) je název celostátní policejní protikorupční akce v Itálii na počátku 90. let dvacátého století. Později se podobné akce prováděly v různých zemích, přitom v názvu byl použit stejný obraz: rus. *чистые руки*., angl. *clean hands*, něm. *saubere Hände*, špan. *manos limpias*, šved. *rena händer* atd.

Zájem o dané téma byl vyvolán celou řadou faktorů: ve frazeologii jedno z předních míst (kvantitativně i kvalitativně) zaujímá právě tzv. somatická frazeologie. *Somatismus* (od řeckého *soma* – tělo) jsou názvy částí těla člověka. Somatické frazémy představují reflexy citového myšlení, jelikož se vždy bezprostřední vnímání světa uskutečňovalo těmi či oněmi receptory. Podle představ „naivní anatomie“ jsou s částmi lidského těla spojeny určité fyziologické a psychologické procesy. Tak například *hlava* představuje a v jazyce zastupuje rozum, myšlenky, paměť, starosti, intelekt nebo vzdělanost (o čemž svědčí další frazémy: *bystrá hlava*, *nemít hlavu na učení*, *dělat si z něčeho těžkou hlavu*); *nohy* označují pohyb a přemísťování v prostoru (*co není v hlavě, musí být v nohách*, *jde, kam ho nohy nesou*, *vzít/brát nohy na ramena*); *ruce* – aktivitu, průběžnost, dovednost, šikovnost a nešikovnost (*přiložit ruku k dílu*, *zlaté ručičky*, *mít obě ruce levé*) a také mezilidské vztahy a vzájemnou pomoc (*podat někomu pomocnou ruku*, *požádat dívku o ruku*, *ani ruku mu nepodal* – dá se také porovnat s obvyklým podáním ruky); *oči* - náhled do duše (*oko do duše okno*) nebo poznání (*otevřely se mu oči*); *jazyk* – komunikaci, mluvení (*mít ostrý jazyk*) a také vztah k jídlu (*mít chlupatý jazyk*, *mlsný jazýček*).

Somatická frazeologie je velice zajímavá z lingvistického hlediska, jelikož je kvantitativně četná a poskytuje bohatý materiál pro nejrůznější lingvistická zkoumání. Její úlohu nelze podcenit z komparativního hlediska, jelikož analýza mezijazykových vztahů má praktický význam především

pro překladatelské a tlumočnické práce a také pro sestavování překladových frazeologických slovníků a pro výuku cizích jazyků. Ve frazémeh celkově, ale také ve frazémeh se somatickým komponentem se odráží naše vidění světa a to, jak svět konceptualizujeme a vnímáme. V odhalování jazykového obrazu světa vidí svůj hlavní cíl kognitivní lingvistika, která se zabývá vztahem jazyka a mysli. Právě proto je somatická frazeologie také zajímavá z kognitivního aspektu.

Spolu s rozvojem společnosti se rozšiřují nominace, somatismy přitom zůstávají jedním ze základních komponentů mnoha pojmenování. Právě s tím je spojena **aktuálnost** této práce.

Novost práce je spojena především s dosavadní absencí četných komplexních zkoumání frazémů se somatickým komponentem v češtině. Mnozí lingvisté se zabývají otázkami slovanské frazeologie včetně komparativních prací věnovaných češtině a ruštině; nejsou však práce věnované komplexnímu porovnání české a ruské somatické frazeologie v kognitivním aspektu.

Hlavním cílem této práce je přiblížit naivní obraz člověka na základě tělesného ukotvení jeho konceptuálního systému, které se velmi výrazně projevuje v jazyce, zejména ve frazeologii. Důležité je také odhalení případných rozdílů mezi naivním a vědeckým obrazem.

Proto jsme především sestavili seznam somatických komponentů v češtině, zanalyzovali jsme je a porovnali se somatickými komponenty v ruštině. Případné rozdíly jsme zaznamenali a popsali jsme. Dále jsme na základě daného seznamu somatických komponentů, které jsou bazovými slovy pro tvoření frazémů, metodou excerptce z několika českých a ruských slovníků vybrali frazémy se somatickým komponentem a sestavili jsme jejich kartotéku, které čítá 1808 frazémů se somatickým komponentem.

Daná kartotéka tvořit bázi pro následující kognitivní výzkum, který spočívá v odhalování naivních představ o vybraných pojmech, spojených s částmi lidského těla. Pro podrobnější analýzu a vzhledem k omezenému rozsahu práce jsme zvolili somatismy označující pojem *hlava* (jde o bezpříznakový somatismus *hlava*, jeho deriváty *hlávka*, *hlavička* a příznaková synonyma: *budka*, *kebule*, *kokos*, *koule*, *lebka*, *palice*, *šiška* aj.) a také na pojmenování pojmů, které s hlavou souvisejí: především somatismy *oko* / *oči*, *nos*, *ucho* / *uši*, *huba* / *ústa* / *pusa*, jejich deriváty a příznaková synonyma. Dané somatismy jsou také spojeny tím, že označují naše smysly, a to *zrak*, *čich*, *sluch*, částečně *chuť*. *Hmat* necháváme stranou, protože v „naivním“ obraze *hmat* zastupují převážně *ruce* a *prsty*, které se nenacházejí na hlavě.

Daný jazykovědný výzkum tělesnosti se opírá o teoreticko-metodologické základy vyslovené I. Vaňkovou v knize *Tělo, smysly, emoce v jazyce* (2012, s. 63 - 78), zejména o teorii pojmových profilů, kterou propracoval představitel polské kognitivní školy J. Bartmiński a jeho tým při práci na *Slovníku lidových stereotypů a symbolů* (1996). I. Vaňková danou metodu modifikovala s ohledem na pojmy

spojené s lidským tělem a definovala **profily** jako varianty významu, v nichž „vystupuje do popředí vždy určitý sémantický prvek (související např. s funkcí nebo vzhledem věci), který je součástí zkoumané pojmové struktury“ (Vaňková, 2012, s. 70).

V rámci pojednávání o jednotlivých částech těla jsme se soustředili také na synonymická pojmenování konkrétních částí těla. Kromě somatických derivátů tuto řadu tvoří také příznaková a často nesomatická pojmenování.

Teoretickým a metodologickým základem našeho zkoumání jsou náměty a koncepce české a ruské frazeologie a kognitivní lingvistiky představené v pracích F. Čermáka, E. Mrhačové, I. Nebeské, I. Vaňkové, A. Wurma, A. Wiežbické, V. Mokienka, J. D. Apresjana, B. A. Larina, A. I. Molotkova, L. Stěpanové, V. N. Teli, V. V. Vinogradova aj.

Jako materiál pro zkoumání slouží výkladové a dvojjazyčné české a ruské slovníky, a to *Český slovník věcný a synonymický* J. Hallera (Haller, 1974), *Slovník české frazeologie a idiomatiky* F. Čermáka (Čermák, 1983 – 2007), *Česko-ruský frazeologický slovník* V. Mokienka a A. Wurma (Mokienko, Wurm, 2002), *Tematický frazeologický slovník* E. Mrhačové (Mrhačová, 2000), *Frazeologický slovník ruského jazyka* A. I. Molotkova (*Фраzeологический словарь русского языка* под редакцией А. И. Молоткова, 1986), *Velký slovník ruských pořekadel* V. Mokienka a T. Nikitiny (*Большой словарь русских поговорок*, 2007).

Jako **metody zkoumání** byly uplatněny metoda excerpce údajů ze slovníků, analýza a interpretace získaných údajů, jejich následní klasifikace, porovnání v obou jazycích a popis.

Je důležité poznamenat, že zdrojovým jazykem je v této práci jazyk český. Porovnávací analýza českých a ruských frazémů umožnila odhalit naivní představu mluvčících o určitých pojmech, spojených s částmi lidského těla.

Struktura práce. Disertační práce se skládá z úvodní části, čtyř kapitol, závěru, bibliografického seznamu a dvou příloh.

Kompozice práce je určena stanoveným cílem a dílčími úkoly zkoumání.

V úvodní části se rozebírá problematika zkoumání, odůvodňuje se aktualita zvoleného tématu disertační práce, cíl a úkoly zkoumání, určují se základní pojmy spojené s danou prací. Dále se opodstatňují metody zkoumání, uvádí se použitý materiál a zdroje.

Hlavní část práce se skládá ze čtyř kapitol:

1. Frazeologie jako vědecká disciplína;
2. Somatismy ve frazeologii;
3. Tělesnost v kognitivní lingvistice;
4. Kognitivní výzkum.

Na konci práce je uveden bibliografický seznam rozdělený na odbornou literaturu a prameny. Dále jsou přiloženy dvě přílohy, a to seznam ruských somatických komponentů nezastoupených v češtině (včetně frazémů a překladu do češtiny) a vlastní kartotéka frazeologických jednotek se somatickým komponentem, sestavená na základě uvedených českých a dvojjazyčných slovníků. Kartotéka čítá 1808 frazémů se somatickým komponentem.

1. Frazeologie jako vědecká disciplína

V první teoretické podkapitole (**1. Vývoj frazeologie jako vědy**) je představen přehled vývoje frazeologie jako vědy. První teoretické práce v oblasti frazeologie jsou věnovány francouzštině a patří švýcarskému lingvistovi Charlesi Ballymu (1865 – 1947). Díky jeho pracím bylo možné vymezit frazeologii jako zvláštní část nauky o jazyce. V ruské lingvistice otázka zkoumání ustálených slovních spojení ve zvláštním oddílu jazykovědné lingvistiky – frazeologii – byla nastolena v pedagogické literatuře už ve 20. - 40. letech 20. století v pracích E. D. Polivanova, S. I. Abakumova, V. V. Vinogradova. Do poloviny 20. století v tehdejší československé lingvistice šlo spíše o prostý soupis ustálených spojení různých typů bez popisu. Roku 1947 představuje překladatel J. Zaorálek knihu *Lidová rčení*, kde jsou převážně nevětné frazémy a poprvé se objevuje stručná anotace významu ustálených spojení a údaj o pramenu. V 50. letech byla hlavní pozornost věnována otázkám podobnosti a odlišnosti frazémů na jedné straně a slov a slovních spojení na druhé straně. Problematika frazeologie spočívala zejména v určení kritérií frazeologičnosti a v upřesnění základů klasifikace frazémů. Na konci 50. let se objevila tendence systémového přístupu k problémům frazeologie, rozpracovávaly se otázky spojené s popisem frazémů jako strukturních jazykových jednotek, jejich gramatickými vlastnostmi a původem. V 60. – 70. letech je vývoj frazeologie charakterizován intenzivním všestranným rozpracováním frazeologické problematiky. V československé lingvistice byl poprvé zaznamenán systematický popis významu, kontextu užití i funkce frazémů ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* F. Čermáka, J. Hronka a J. Machače (SČFI). V roce 1983 v Kyjevě na Mezinárodním sjezdu slavistů byly vymezeny tři směry vývoje frazeologie jako vědy: popisná, historická a porovnávací frazeologie. Dále byly uvnitř každého směru naznačeny zvláštní vědecké proudy.

V další podkapitole (**2. Frazeologie jako lingvistická disciplína**) se frazeologie zkoumá jako lingvistická disciplína, určuje se termín *frazeologie* jako „oblast frazémů a idiomů všech úrovní; zároveň disciplína zabývající se jejich studiem a popisem“ (ESČ, 2002, s. 142).

Následující podkapitola (**2.1. Problém vyčlenění frazeologických jednotek, obsah pojmu**) je věnována otázce vyčlenění frazémů, která není doposud vyřešena jednoznačně. Někteří vědci řadí

k frazeologismům jen taková spojení slov, která mají obecně přenesený význam, nerozložitelný na součásti (*бить баклуши* – бездельничать (flákat se), *сломя голову* – стремительно (prudce, rychle). Jiní pokládají za frazém všechna reprodukovatelná spojení, dokonce i slovesná kliše jako *добро пожаловать, уважаемые дамы и господа* aj. Třetí do frazeologie zahrnují přísloví, pořekadla, aforismy a literární citáty. V této práci se frazeologie chápe v úzkém smyslu, tj. mimo okruh zkoumání frazeologie se dostávají citáty, aforismy, analytické termíny.

Není jednotný názor ve světové lingvistice na samotný termín *frazém* (**2.2. Terminologie: frazém – frazeologismus – frazeologická jednotka**). Existuje více pojmenování objektu zkoumání frazeologie lišící se především tradicí. V ruské tradici nejrozšířenějším je termín *frazeologismus* (фразеологизм), který používá většina lingvistů. Stejně rozšířeným je termín *frazeologická jednotka* (фразеологическая единица), jehož použitelnost se šířila převážně díky pracím V. V. Vinogradova. Termín *frazeologický obrat* (фразеологический оборот) společně s dalšími vědci nejvíce používal N. M. Šanskij. Občas se setkáváme s termínem *frazém* (фразема) například v pracích V. M. Mokijenko. Termín *idiom* (идиома) není v ruské lingvistice synonymem termínu frazeologismus, je jeho podtypem, totiž synonymem *frazeologických srostlic* (фразеологических сращений) podle terminologie V. V. Vinogradova. V české lingvistice (v lingvistice západních a jižních Slovanů) nejpoužívanějším je termín *frazém*. Z ruské tradice však vzešly termíny *frazeologismus* a *frazeologická jednotka*. V centrální a západní Evropě se nejčastěji používají termíny *idiom* a *idiomatický výraz* (angl. idiom, idiomatic expression; něm. idiomatische Wendung; fr. idiome; šp. locución idiomática). Pro účely naší práce budeme používat termín *frazém*, který je nejvíce rozšířen v české lingvistice.

Následně (**3. Typy klasifikací frazémů**) se uvádějí různé klasifikace frazémů (podle jejich původu, ze stylistického hlediska, z hlediska jejich struktury, sémantiky nebo kontextu). Podrobněji jsou probrány klasifikace v češtině na základě koncepce F. Čermáka (**3.2.**), kde je hlavním kritériem příslušnost komponentů ke stejné jazykové rovině, takže jsou vyděleny FJ lexikální, kolokační, propoziční a polypropoziční monosubjektové a polypropoziční intersubjektové; v ruštině na základě koncepce V. V. Vinogradova (**3.1.**), který za základ klasifikace považuje strukturu FJ a jejich vztah ke slovu: vymezuje tak frazeologické srostlice, frazeologické celky a frazeologická spojení. Klasifikace frazémů F. Čermáka je formální. Žádná sémanticko funkční klasifikace není v české lingvistice propracována tak dobře, proto se pro účely našeho kognitivního zkoumání budeme spíše opírat o klasifikaci frazémů V. V. Vinogradova.

V další podkapitole (**4. Vnitřní vazby ve frazeologii**) se probírají vnitřní vazby ve frazeologii. Během zkoumání byly v obou jazycích prokázány široké systémové vazby, což především svědčí o mnohvrstevnosti frazeologického systému a také o tom, že frazeologické jednotky se somatickým

komponentem se značně podílejí na tvoření všech vrstev tohoto systému. Kromě toho vnitřní vazby jsou zdrojem pro rozšíření jazykových prostředků.

Frazeologická synonymie (4.1.) je spojena s úplnou změnou obrazu FJ. Uvnitř sémantických skupin tvoří synonyma synonymické řady, ve kterých jednotlivá frazeologická synonyma zpravidla vyznačují různý stupeň určitého příznaku (*mít oči navrch hlavy = valit oči = koukat s otevřenou pusou; водить за нос = обводить вокруг пальца = пускать пыль в глаза*).

Frazeologická antonymie (4.2.) je komplikovanější jev. V rámci frazému se může měnit buď jeden komponent, nebo celý obraz frazému, což bylo představeno na materiálu obou jazyků. Je důležité poznamenat, že antonymie frazémů je poměrně vzácný jev (*mít oči a nevidět – mít oči všude; светлая голова – дубовая голова*).

Ještě vzácnějším jevem je **frazeologická homonymie (4.3)** (*má těžkou hlavu*: 1. у него голова пухнет; 2. у него тяжелая голова (*от усталости, от желания спать*); 3. у него тяжелая голова (*после пьянки*). V ruštině: *поднять на ноги*: 1. Vyléčit; 2. vychovat do soběstačnosti; 3. podněcovat k aktivitám).

Od jevu frazeologické synonymie je důležité odlišovat jev **frazeologické variability (4.4.)**, jenž je s ním těsně spjatý. Frazeologické varianty se dají například dělit podle vztahu ke spisovnosti, podle časového původu, zeměpisné rozšířenosti nebo podle strukturálního hlediska (variovat se mohou gramatické tvary komponentů frazémů, lexikální význam komponentů nebo jejich gramatické kategorie). Obraz frazému se přitom zachovává. Základem frazeologické variability je totožnost významu nebo obrazu frazémů.

Jevy mimo dané hranice variability se pokládají za **transformace FJ (4.5.)**. Na rozdíl od variování výsledkem transformace je vytváření frazému, jehož význam je upřesněn, doplněn, rozšířen a občas je opačný původnímu. V této práci byly vyděleny následující typy transformací: obměna jednoho nebo několika komponentů frazému; rozšíření frazému díky vložení dodatečných komponentů; redukce frazému; kontaminace frazémů (spojení částí dvou nebo více frazémů); doslovná aktualizace významu frazému (přímý význam slovního spojení se nejenom aktualizuje, ale také se přemísťuje do popředí, přitom často nabývá opačného významu); přehodnocení frazému (zásadní transformace významového základu frazému, úplná změna významu); dvojitá aktualizace (spojení dvou sémantických vrstev, a to frazeologického a doslovné). Frazémy mohou podléhat transformacím, avšak v rámci jazykových norem a za určitým účelem, například za účelem vytváření komického efektu nebo za jiným účelem. Takové aktualizace frazeologických jednotek dnes potkáme všude. Daný jev je velice rozšířen v reklamách, sloganech a dalších upoutávkách, využívá se v publicistické řeči a řeči krásné literatury, ve

filmech a seriálech se daná metoda často používá za účelem vytvoření jazykového humoru. Dané sféry představují zajímavý materiál vhodný pro další zkoumání.

Dalším zajímavým jevem pro analýzu dané práci byla **defrazeologizace frazémů (4.6)**. Někdy dochází k takové transformaci ustáleného spojení, že frazém přestává existovat, zaniká. V některém smyslu je defrazeologizace proces opačný frazeologizaci. V důsledku frazeologizace se slova, která jsou částí slovního spojení, sémanticky a funkčně přetvářejí a mění se na komponenty frazému. Defrazeologizace předpokládá návrat komponentu do jeho původní podoby, totiž do slova, které přitom nabývá nový význam, odvozený od významu frazeologické jednotky (*lámat si hlavu – hlavolam*; rus. *ломать голову* (řešit těžký úkol) – *головоломка*).

V následující podkapitole (**5. Srovnávací analýza frazému v češtině a ruštině podle stupně ekvivalentnosti**) se provádí srovnávací analýza somatických FJ v obou jazycích podle stupně ekvivalentnosti (výchozím jazykem je český jazyk). Ekvivalentem frazému se rozumí funkční ekvivalent: první stupeň – úplný ekvivalent (*jako na dlaní – как на ладони*); druhý stupeň – částečný ekvivalent (*odejít s prázdnou dlaní – уйти с пустыми руками*); třetí stupeň – frazeologická analogie (*psát nosem po zemi – падать (валиться) с ног (от усталости)*); čtvrtý stupeň – bezekvivalentní český frazém (*má zlato v hrdle – у него прекрасный голос*).

2. Somatismy ve frazeologii

Třetí kapitola je uvedena podkapitolou **1. Somatismy: pojem a definice**. *Somatismy* jsou tradičně chápány jako názvy částí těla. Avšak takové pojetí termínu poněkud zužuje okruh lexémů, protože například slova *krev*, *pot* v tomto případě zůstanou mimo vymezenou skupinu slov. V této práci do skupiny somatismů budeme také zahrnovat tzv. různorodé tekutiny, které produkuje organismus pro účely udržování své životaschopnosti a také produkty životaschopnosti člověka.

Další podkapitola (**2. Frazémy se somatickým komponentem**) pojednává o vymezení frazeologických jednotek se somatickým komponentem.

V poslední podkapitole (**3. Seznam somatických komponentů jako základ pro vytvoření kartotéky**) je představen seznamem somatismů vybraných pro účely našeho zkoumání. Během sestavení seznamu somatických komponentů jsme se opírali o údaje Českého slovníku věcného a synonymického (Haller, 1974). Pojmu *člověk* je věnován druhý díl slovníku, ze kterého bylo excerpováno cca 500 somatismů. Samozřejmě, ne všechny somatismy jsou *bázovými slovy* (srov. pojem u Mrhačové, 2000, s. 6) pro tvoření frazémů. Mimo frazeologii zůstávají zejména pojmenování

vnitřních orgánů (*slinivka, močový měchýř* atd.), podrobnější anatomická pojmenování (*obratel, dáseň, blána, šlachy, chrup* atd.) a pohlavní orgány (*děloha, pochva, poštěváček* atd.)

Pro porovnávací výzkum frazémů se somatickým komponentem v češtině a ruštině bylo zvoleno několik slovníků. Základním zdrojem pro analýzu frazémů v českém jazyce byl zvolen *Česko-ruský frazeologický slovník* V. M. Mokienka a A. Wurma. Celkem na základě údajů slovníku bylo jako komponenty frazémů excerpováno 123 českých somatismů. Jako druhý český slovník byl zvolen *Tematický frazeologický slovník* Evy Mrhačové (2000), ve kterém je představeno 166 somatických komponentů, tedy o něco více, než v prvním analyzovaném slovníku. Jako dalším zdroj byl zvolen obsáhlý čtyřsvazkový *Slovník české frazeologie a idiomatiky* Františka Čermáka, ve kterém jsou zahrnuty další somatické komponenty: *pleš, slina, slza, sval*. Pro porovnání s ruským jazykem bylo zvoleno několik slovníků, a to *Frazeologický slovník ruského jazyka* pod vedením A. I. Molotkova a *Velký slovník ruských pořekadel* (V. M. Mokienko, T. G. Nikitina), obsahující přes 40 000 ustálených spojení. Seznam somatických komponentů v ruštině je rozsáhlejší, než v češtině. V příloze č. 1 je uveden seznam 20 ruských somatických komponentů neobsažených v češtině, příklady frazémů s danými komponenty a překlad do češtiny).

Nehledě na některé rozdíly je možné tvrdit, že somatismy tvořící frazémy v příbuzných jazycích (v daném případě v češtině a v ruštině) se celkově shodují. Mnohem více rozdílů pozorujeme u jazyků, příslušejících k různým jazykovým skupinám.¹ Dějiny, kultura, způsob života určitého národu se odrážejí v jeho jazyce, způsobu myšlení a vyjadřování. Význam některých frazémů bychom nepochopili na základě významů jejich komponentů.²

Počet frazémů u jednotlivých bázových slov se značně liší. Je zajímavé poukázat na to, že v českých frazémech jsou frekventované somatismy: *ruka, hlava, oko, srdce, noha, huba* (srov. Mrhačová, 2000). Ostatní somatismy jsou představeny menším počtem frazémů. Nehledě na genetickou příbuznost u různých jazyků frekvence použití frazémů s určitým somatickým komponentem se bude lišit. Například v ruštině na prvním místě stojí somatismus *глаза*, pak *сердце*, pak *голова*, a v srbské je *срце*, pak *око (очи)*, pak *глава* (A. Mušovič, 1997, s. 228).

¹ Například v turečtině se vyskytuje dostatečný počet frazeologických jednotek s komponentem *střevo* (např. frazém *bağırsaklarımı deşerim* (doslova – *probodnu tvoje střevo*) ve významu *zbavovat života, zabít, likvidovat*). V češtině je jenom jeden frazém s daným komponentem, v ruštině tento somatický komponent je představen čtyřmi frazeologismy, což je spojeno s dějinami (s dobou mongolsko-tatarské invaze)

² Například v turečtině: *kafayı mi yedin?* (doslovný překlad – *snědl sis hlavu?*) ve významu *zbláznil ses?* nebo *beyni sulanmış* (doslova – *jeho mozek zmokval*) ve významu *neví, co říká*

3. Tělesnost v kognitivní lingvistice

Třetí kapitola je věnována kognitivnímu aspektu a tělesnosti v kognitivní lingvistice. Probírají se otázky vývoje kognitivismu (**1. Kognitivismus**), vydělení kognitivní lingvistiky z kognitivní vědy (**2. Kognitivní lingvistika**). Kognitivní lingvistika se jako jeden ze směrů kognitivních bádání vytvořila v druhé polovině 70. let 20. století. Termín je nejvíce rozšířen v Evropě. Ve Spojených státech amerických, kde se tento jev zrodil, je častější název kognitivní gramatika, což se dá vysvětlit širším chápáním pojmu gramatika v anglo-americké lingvistice. V Rusku se častěji používá termín kognitivní sémantika, klade se přitom důraz na sémantický základ daného vědeckého směru.

Velký ruský encyklopedický slovník vykládá termín takto: „Kognitivní lingvistika je směr jazykovědy, který zkoumá problémy poměru jazyka a vědomí, úlohy jazyka v konceptualizaci a kategorizaci světa, v poznávacích procesech a shrnutí lidské zkušenosti, spojení některých kognitivních schopností člověka s jazykem a tvary jejich vzájemného působení“.³ V rámci kognitivní lingvistiky se dají vymezit dva základní směry: „jeden směr (velmi výrazný v polské kognitivní lingvistice) je více zaměřen na jedince jako člena jazykového společenství, druhý směr – antropocentrický – nachází zdroje jazykového významu, zdroje našeho myšlení a prožívání v tělesné zkušenosti člověka“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 245).

Na základě díla G. Lakoffa a M. Johnsona *Metaphors We Live By* (1980) se probírá teorie metafory (**2.1. Teorie metafory (Lakoff, G., Johnson, M.)**). Vědci zkoumají kognitivní procesy, povahu lidského pojmového systému, zejména metaforického systému a také vyjadřování těchto pojmů jazykovou formou v různých jazycích světa.

Další podkapitola je věnována **antropologické lingvistice a fenomenologii (3.)**, v rámci které se probírají důležité pomy, například *jazykový obraz světa (3.1. Jazykový obraz světa. Frazologie jako zdroj poznání obrazu světa určitého národa)*. V různých lingvistických tradicích jsou zastoupeny různé varianty daného pojmu: v polské lingvistice je to centrální pojem (Językowy obraz świata); v anglické lingvistice se spíše používá termín „konceptualizace světa obsažená v jazyce“, (pro obraz světa se používá slovní spojení World view/View of the World); v německé lingvistice – Sprachliches Weltbild; v ruské lingvistice je rozšířenější pojem Apresjana „naivní obraz světa“ (Наивная картина мира). Daný termín má vystihnout odlišnost od obrazu vědeckého, neznamená to však, že by „lidový“

³ Когнитивная лингвистика - направление в языкознании, исследует проблемы соотношения языка и сознания, роль языка в концептуализации и категоризации мира, в познавательных процессах и обобщении человеческого опыта, связь отд. когнитивных способностей человека с языком и формы их взаимодействия. (Большой Российский энциклопедический словарь, 2003, с. 1212)

obraz přítomný v jazyce byl primitivní. V obsáhlé práci kolektivu autorů *Co na srdci, to na jazyku*⁴ jsou uvedeny vlastnosti JOS na základě bádání J. Kajfosza.

Jazyk představuje obraz světa tak, jak se jeví člověku (**3.2. Antropocentrismus a tělesnost jazykového obrazu světa**). Podle sebe člověk měří svět v přímém a přeneseném významu. Známe např. jednotky míry: *loket, píd', stopa, palec, krok* v češtině. V ruštině se používaly *локоть, пядь, вершок*. Dané somatismy jsou částí četných frazémů v obou jazycích.

O antropocentrickém charakteru frazeologie svědčí také lakoffovsko-johnsonovské orientační metafory: nahoře – dole, vpředu – vzadu, vpravo – vlevo. Prostor ve frazeologii také vyjadřujeme na základě své tělesnosti. Pro bližší vzdálenost něčeho používáme somatismy: *nos (před nose, pod nos), ruka (po ruce), bok (po boku)*.

4. Kognitivní výzkum

Daný jazykovědný výzkum tělesnosti se opírá o teoreticko-metodologické základy vyslovené I. Vaňkovou v knize *Tělo, smysly, emoce v jazyce* (2012, s. 63-78), zejména o teorii pojmových profilů (**1. Teorie profilů**), kterou propracoval představitel polské kognitivní školy J. Bartmiński a jeho tým při práci na *Slovníku lidových stereotypů a symbolů* (1996). I. Vaňková danou metodu modifikovala s ohledem na pojmy spojené s lidským tělem a definovala **profily** jako varianty významu, v nichž „vystupuje do popředí vždy určitý sémantický prvek (související např. s funkcí nebo vzhledem věci), který je součástí zkoumané pojmové struktury“ (Vaňková, 2012, s. 70). Dále vymezila tři základní pojmové profily, které lze aplikovat při studiu somatismů, a to: vzhled/tvar, umístění a funkce.

Cílem daného výzkumu bylo přiblížit a popsat „naivní“ obraz vybraných částí těla na základě frazémů, které nejlépe zachycují zvláštnosti našeho pojmového systému. Dále jsme si položili za cíl porovnat vědecký a „naivní“ obraz těchto částí těla v češtině, popsat případné rozdíly a částečně porovnat s ruským obrazem. Zajímala nás také příznaková synonymická náhrada pojmenování daných částí těla v obou jazycích.

Pro zkoumání jsme vybrali somatismy označující pojem hlava (jde o bezpříznakový somatismus *hlava*, jeho deriváty *hlávka, hlavička* a příznaková synonyma: *budka, kebulé, kokos, koule, lebka, palice, šiška* aj.) a také označení pojmů, které s hlavou souvisejí: především somatismy *oko / oči, nos, ucho / uši, huba / ústa / pusa*, jejich deriváty a příznaková synonyma.

⁴ VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I., SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L., ŠLEDROVÁ, J. (2005): *Co na srdci, to na jazyku*. Praha, s. 54.

Zdrojem pro daný kognitivní výzkum posloužila kartotéka autora, excerpovaná ze dvou slovníků: *Česko-ruský frazeologický slovník* V. Mokienka a A. Wurma (2002) a *Tematický frazeologický slovník* E. Mrhačové (2000). Částečně byly údaje ověřeny podle *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* F. Čermáka (1983 – 2007).

Z vymezených slovníků jsme excerpovali frazémy s určitými somatickými komponenty (*hlava, oko / oči, nos, ústa / pusa / huba, ucho / uši* a jejich synonymní náhrady), roztřídili je na základě profilů (*tvar / vzhled, umístění, funkce*) a po analýze a interpretaci se pokusily o vydělení subprofilů, na jejichž základě jsme spopsali „naivní“ obraz každé části lidského těla.

Jsme si vědomi, že vydělení některých subprofilů může být sporné a také jednotlivé subprofily by se mohly jmenovat jinak, ale je to jeden z prvních pokusů podobného druhu pro dané části těla.

Na základě výsledků zkoumání můžeme také tvrdit, že v „naivním obrazu světa“ je vytvořena jakási *norma* částí těla s určitými vlastnostmi, které jsou vnímány pozitivně. Na rozdíl od toho jakákoliv odchylka od normy má negativní konotace.

V průběhu výzkumu byl vymezen čtvrtý profil, a to profil **gesto**.

V každém profilu byly vyděleny další upřesňující subprofily, které jsou většinou univerzální a po určitých úpravách by mohly být použity pro následující zkoumání podobného druhu.

Vymezené subprofily v češtině byly částečně porovnány s ruštinou. Škála vymezených subprofilů v ruštině je stejná, jejich relevantnost u jednotlivých pojmů se však liší, v čemž spočívají zvláštnosti „naivních“ obrazů různých jazykových společenství.

Výsledkem druhé části zkoumání je představa širokých synonymických řad příznakových substituentů vybraných somatismů v obou jazycích. Výjimkou je somatismus *ucho / uši*, který v češtině nemá žádnou synonymní náhradu, v ruštině je zastoupeno jenom jedno synonymum. Nejrozsáhlejší synonymická řada patří somatismu *ústa*, která zahrnují 19 synonymních pojmenování v češtině a 28 v ruštině.

Na základě dosažených výsledků zkoumání lze znovu potvrdit tvrzení, že frazémy jsou velice důležitou součástí jazyka a studium frazeologie je nezbytné pro chápání příznačných zvláštností například Čechů jako národu, jejich světového názoru, mentality a způsobu života.

Bibliografie: odborná literatura

- ABAKUMOV, S. I. (1936): Ustojčivyye sočetanija slov. In: *Russkij jazyk v škole*, № 1.
- ADAM, R. (2002): Obraz světa v jazyce. Ed. Irena Vaňková. FF UK, Praha 2001, 161 s. In: *Slovo a slovesnost*, 63, s. 218-219.
- ACHMANOVA, O. C. (1957): *Očerki po obšej i ruskoj leksikologii*. Moskva.
- AMOSOVA, N. N. (1963): *Osnovy anglijskoj frazeologii*. Leningrad.
- APRESJAN, J. D. (1995): Obraz človeka po dannym jazyka: popytka sistemnogo opisanija. In: *Voprosy jazykoznanija*, 1, s. 37 – 67.
- ARCHANGELSKIJ, V. L. (1964): *Ustojčivyye frazy v sovremennom ruskom jazyke*. Rostov-na-Donu.
- ARUTJUNOVA, N. D. (1999): *Jazyk i mir človeka*. Moskva.
- BABKIN, A. M. (1970): *Russkaja frazeologija, jejo rayvitije i istočniki*. Leningrad.
- BACHMANNOVÁ, J. (1986): K výzkumu a popisu nářeční frazeologie. In: *Naše řeč*, 69, s. 1-5.
Dostupné z WWW: < <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6589> > [cit. 12.11.2012]
- BALHAR, J. (1996): Příruční mluvnice češtiny. In: *Universitas* 1996/2, s. 67-68.
- BALLY, Ch. (1961, 2001): *Francuzskaja stilistika*. Moskva.
- BAARTMIŃSKI, J. (2006): *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin.
- BEČKA, J. V. (1970): O frazeologii a typech frazeologických obrátů. In: *Sborník lingvistických prací USL*, s. 66-96.
- BEČKA, J. V. (1971): Metafora ve světě. In: *Naše řeč*, 54, s. 1-14.
- BLATNÁ, R. (2000), Historie a etymologie českých rčení. Bibliografie pramenů. Ludmila Stěpanová, Karolinum, Praha 1998. In: *Slovo a slovesnost*, 61, s. 236-238.
- ČECHOVÁ, M. (1986): Dynamika frazeologie. In: *Naše řeč*, 69, s. 178-186.
- ČECHOVÁ, M. (1993a): Kulturní frazeologie v současné komunikaci. In: *Naše řeč*, 76, s. 179 – 183.
- ČECHOVÁ, M. (1993b): Významné dílo české frazeologie dokončeno. In: *Český jazyk a literatura* 44, s. 233 – 235.
- ČERMÁK, F. (1978), Idiomatika, frazeologie a lexikografie. In: *Slovo a slovesnost*, 39, s. 40-54.
- ČERMÁK, F. (1982): *Idiomatika a frazeologie češtiny*, UK Praha.
- ČERMÁK, F. (1987), Aktuální problémy frazeologie a idiomatiky a jejich odraz v slovníkově praxi. In: *Slovo a slovesnost*, 48, s. 320-327.
- ČERMÁK, F., SGALL, P., VYBÍRAL, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. In: *Slovo a slovesnost*, 66, s. 103-115.
- ČERMÁK, F. (2007a): *Frazeologie a idiomatika. Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha.
- ČERMÁK, F., (2007b): *Frazeologie a idiomatika česká a obecná / Czech and General Phraseology*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- ČERNÝ, J. (1996): *Dějiny lingvistiky*. Votobia, s. 369-382.
- ČERNYŠOVA, I. I. (1970): *Frazeologija německogo jazyka*.
- ČERVENKA, M., BLAHOSLAV, J. (1970): *Česká přísloví*. Praha.
- ČMEJRKOVÁ, S. (1997): *Čeština v síti: Psanost či mluvnost? (O stylu e-mailového dialogu)*. In: *Naše řeč*, 80, s. 225-247.
- DOBRYDNĚVA, J. A. (1998): Stilističeskaja differenciacija frazeologizmov v kulturno-nacionanom aspektě. In: *Semantika jazykovych jediníc. Doklady IV Meždunarodnoj konferencii*. T. 1. Moskva.

- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině*, 1. Praha.
- EISNER, P. (1996): *Čeština poklepem a poslechem*. Praha.
- FEDOROV, A. I. (1978): Slovo i frazeologija v sovremennoj sibirskoj dialektnoj reči. In: *Vostočnoslavjanskoje i obšeje jazykoznanije*. Moskva, s. 167 – 170. Dostupné z WWW: <<http://www.philology.ru/linguistics2/fedorov-78.htm>> [cit. 12.12.2012]
- FEDOROV, A. I. (1998): Izučeniye ruskoy sibirskoj dialektnoj frazeologii. In: *Gumanitarnyje nauki v Sibiri*. Novosibirsk, № 4. Dostupné z WWW: <<http://www.lingvotech.com/fedorov-98>>
- FILIPEC, J., ČERMÁK, F. (1985): *Česká lexikologie (Frazeologie a idiomatika)*. Praha.
- GADAMER, H. G. (1999): *Člověk a řeč (výbor textů)*. Praha.
- GERASIMOV, V. I., PETROV, V. V. (1988): Na puti k kognitivnoj modeli jazyka. In: *Novoje v zarubežnoj lingvistike*, vyp. 23, Moskva, s. 5-12.
- GOLOVINA, E. D. (2003): Visnet li braň na vorotach? Kak my koverkajem frazeologizmy. In: *Russkaja reč*, №5, s. 61-65.
- GOLUB, I. B. (1997): *Stilistika ruskogo jazyka*. Moskva. Dostupné z WWW: < <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook028/01/part-001.htm>> [cit. 13.12.2012]
- GORLOV, V. V. (1992): Frazeologizmy kak sredstvo vyrazitelnosti na stranicach gazet. In: *Russkij jazyk v škole*, №5/6, s.35-37.
- GUSEJNOVA, T. S. (1997): *Transformacija frazeologičeskych jedinic kak sposob realizacii gazetnoj ekspressii*. Machačkala.
- GVOYDARJOV, J. A. (1977): *Frazeologičeskije sočetačija sovremennogo ruskogo jazyka*. Rostov.
- HAŠOVÁ, L. (2002): Lásky jedné esemesky. In: *Naše řeč*, 85, s. 207-212.
- HAVRÁNEK, B. (1963): *Studie o spisovném jazyce*. Praha.
- HLADKÁ, Z. (1995): Slovník české frazeologie a idiomatiky. In: *Slovo a slovesnost*, 56, s. 285 – 291.
- HNÁTKOVÁ, M. (2002): Značkování frazémů a idiomů v českém národním korpusu s pomocí Slovníku české frazeologie a idiomatiky. In: *Slovo a slovesnost*, 63, s. 117-126.
- HORÁK, J., PASTYŘÍK, S., VONDRÁČEK, M., ZEMAN, J. (1996/7): Nová příruční mluvnice češtiny. In: *Češtinář 5*, s. 133-149.
- HORECKÝ, J. (1996/2): Nová gramatika češtiny. In: *Jazykovědný časopis* 47, s. 128-131.
- JANOVEC, L. (2001): Z nové české frazeologie - poznámky k obohacování frazeologické zásoby jazyka. In: *Jazykovědné aktuality*, 38, s. 93 - 97.
- JANOVEC, L. (2005): Nevětné frazémy v nové slovní zásobě. [Non-Sentential Phrasemes in New Lexis]. In *Neologizmy v dnešní češtině*. 1. vyd, Praha, s. 147 – 159.
- JARCEVA, R.I., STĚPANOVA, L.I. (1989): *Učebnoje posobie po ruskko-češskoj frazeologii*, pod. red. Mokijenko, V.M., Moskva.
- JEFIMOV, A. I. (1954): *O jazyke chudožestvennych proizveděnij*. Moskva.
- JERMAKOVA, J. N. (2007): Implikacija kak forma dviženija ot frazeologizma k slovu. In: *Vestnik Čeljabinskogo gosudarstvennogo universitěta*. Naučnyj žurnal, vyp. 16, № 20. Dostupné z WWW: <<http://bus.znate.ru/docs/index-30854.html>> [cit.10.11.2012]
- KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha.
- KNAPPOVÁ, M. (1993): Systém příjmení užívaných v českých zemích. In: *Naše řeč*, 76, s. 199-204.
- KOPYLENKO, M. N., POPOVA, Z. D. (1972): *Očerki po obšej frazeologii*. Voroněž.
- KOVALEV, V. P. (197): *Osnovnyje individualno-avtorskije prijemnyje ekspressivnogo ispolzovanija frazeologizmov*. Novgorod.

- KOVÁŘOVÁ, S. (2000): *Proč se tak říká*. Olomouc.
- KUBRJKOVA, E. S. (1994): Načalnyje etapy stanovlenija kognitivizma: lingvistika – psihologija – kognitivnaja nauka. In: *Voprosy jazykoznanija*, č. 4, s. 34-47.
- KUNIN, A. V. (1970): *Anglijskaja frazeologija*. Moskva.
- KUNIN, A. V. (1976): *O stilističeskom kontekstě vo frazeologičeskom rakurse*. Moskva.
- KUNIN, A. V. (1986): *Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo jazyka*. Moskva.
- KUZMIN, I. V. (2003): Frazeologizmy s somatonimami kak „kulturospecifičeskije“ pokazatěli (na materialě russkoj i polskoj frazeologii). In: *Issledovanije slovjanskich jazykov i literatur v vysšej škole: dostiženija i perspektivy*. Informacionnzyje materialy i tezisy dokladov meždunarodnoj naučnoj konferencii 21-22 oktabrja 2003, pod. red. Gudkova, V.P. Moskva.
- LAKOFF, G., JOHNSON, M. (1980): *Methaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. Český překlad ČEJKA, M. (2002): *Metafory, kterými žijeme*. Brno.
- LARIN, B. A. (1956): *Očerki po frazeologii*. Moskva.
- LARIN, B. A. (1977): Očerki po frazeologii. In: *Istorija russkogo jazyka i obšeje jazykoznanije*. Moskva, s. 125.
- LILIČ, G. A., red. (1996): *Problemy frazeologičeskoj sémantiky*. Sankt-Peterburg.
- LOMOV, A. G. (1998): *Frazeologija v tvorcheskoj laboratorii pisatelja*. Orel.
- MACHAČ, J. (1977): Nový frazeologický slovník slovanský. In: *Naše řeč*, 60, s. 215-219.
- MACHAČ, J. (1979): K nespisovným složkám frazeologie národního jazyka. In: *Naše řeč*, 62, s. 7-17.
- MACHEK, K. (1930): *Studie o tvoření výrazu expresivních*. FF UK, Praha.
- MERKULOV, I. P. (2006): *Epistemologija (kognitivno-evoljucionnyj podchod)*. Tom 2. Sankt-Peterburg.
- MICHÁLEK, E. (1967): Na stará kolena. In: *Naše řeč*, 50, s. 61-63.
- MICHELSON, M. I. (1904): *Russkaja mysl i reč: svoje i čužoje: opyt russkoj frazeologii*. Sbomik obrazných slov i inoskayanij. V 2 tomach.
- MINSKIJ, M. (1988): Ostroumije i logika kognitivnogo bessoznatelnogo. In: *Novoje v zarubežnoj lingvistike*, vyp. 23, Moskva, s. 281-304.
- MLACEK, J., ĐURČO, P. a kol. (1995): *Frazeologická terminológia*. Bratislava. Dostupné z WWW: http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/.
- MLACEK, J. (1977): *Slovenská frazeológia*. Bratislava.
- MLACEK, J. (2001): *Tvary s tváre frazém vo slovenčině*. Bratislava.
- MOKIENKO, V. M. (1975): *V glubj pogovorky*. Moskva.
- MOKIENKO, V. M. (1980): *Slavjanskaja frazeologija*. Moskva.
- MOKIENKO, V. M. (1986): *Obrazy russkoj reči*. Leningrad.
- MOKIENKO, V. M. (1990): *Zagadki russkoj frazeologii*. Moskva.
- MOKIENKO, V. M. (1995): Kulturologičeskije komentarii v istoriko-etimologičeskom slovare frazeologii. In: *Slovar i kultura*. Moskva, s. 81 – 83.
- MOKIENKO, V. M. (2003): *Počemu tak govorjat? Ot Avosja do ja'a*. Sankt-Peterburg.
- MOKIENKO, V., STĚPANOVA, L. (2008): *Ruská frazeologie pro Čechy – Russkaja frazeologija dlja čečov*. 2. vyd. Olomouc.
- MOLOTKOV, A. I. (1977): *Osnovy frazeologii russkogo jazyka*. Leningrad.
- MRHAČOVÁ, E. (2000): *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice (tematický frazeologický slovník II)*. Spisy filozofické fakulty Ostravské univerzity, (číslo 135).

- MUŠOVIČ, A. (1997): Frazeologičeskije jedinici s somatizmami, vyražajušije emocii čeloveka (na materiale ruskogo i serbskogo jazykov). In: *IV meždunarodnyj simpozium. Sopotavitelnyje i sravnitelnyje issledovanija ruskogo i drugih jazykov*. Doklady. Belgrad, Novi-Sad, 8-10 nojabrja.
- NAZARJAN, A. G. (1987): *Frazeologija sovremennogo francuzskogo jazyka*. Moskva.
- NEBESKÁ, I. (1982): Některé psycholingvistické přístupy k textu. In: *Slovo a slovesnost*, 43, s. 221-229.
- NEBESKÁ, I. (1985a): Formuje se nová psycholingvistická koncepcie? In: *Slovo a slovesnost*, 46, s. 145-151.
- NEBESKÁ, I. (1985b): K problematice subjektivního slovníku. In: *Slovo a slovesnost*, 46, s. 299-304.
- NEBESKÁ, I. (2003): *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha.
- NĚMEC, I. (1968): Strukturní předpoklady zániku slov. In: *Slovo a slovesnost*, 29, s. 152-158.
- OŽEGOV, C. I. (1957): O strukture frazeologii. In: *Leksikografičeskij sbornik*, vyp. 2.
- PETRÁČKOVÁ, E. (1985): Nad Slovníkem české frazeologie a idiomatiky. In: *Naše řeč*, ročník 68, číslo 5, s. 249 – 252. Dostupné z WWW: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6582>> [cit. 15.7.2012]
- PLACHIN, E. A. (1973): Ekspresivnosť i emocionalnosť slova. In: *Ruskoje jazykoznanije*, vyp. 2, Alma-Ata, s. 46-59.
- POKORNÝ, J. (1976): *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*. Praha.
- POPOV, R. N. (1976): *Frazeologizma ruskogo jazyka*. Moskva.
- PRONNIKOV, V. A., LADANOV, I. D. (2001): *Jazyk mimiki i žestov*. Moskva.
- REFORMATSKIJ, A. A. (1963): O perekodirovanii i transformacii kommunikativnych sistem. In: *Issedovanie po strukture tipologii*. Moskva.
- ROJZENZON, L. I. (1973): *Lekcii po obšej i ruskoj frazeologii*. Učebnoje posobije. Samarkand.
- ROJZENZON, L. I. (1977): *Russkaja frazeologija*. Moskva.
- RUZIN, I. G. (1994): Kognitivnyje strategii imenovanija: modusy percepcii (zrenije, sluch, osjazanije, obonjanije, vkus), i ich vyraženiye v jazyke. In: *Voprosy jazykoznanija*, 4, s. 79-100.
- SCHNEEBERGER, V. (2003): *Začneme u Adama aneb okřídlená biblická rčení*. Praha.
- SCHULCOVÁ, O., HABOVŠTIAKOVÁ, K., KROŠLÁKOVÁ, E. (1997): Frazeologický slovník. In: *Slovo a slovesnost*, 58, s. 226-228.
- SGALL, P., HRONEK, J. (1992): *Čeština bez příkras*. Jinočany.
- STĚPANOVA, L. (1993): Frazeologija v novom češskom slovare. In: *Rossica Olomuscensija XXXI* (za rok 1992), s. 71-76.
- STĚPANOVA, L. (1994): Iz istorii češskoj frazeologii. In: *Rossica Olomuscensija XXXII* (za rok 1993), s. 39-42.
- STĚPANOVÁ, L. (1995): K některým problémům současné české frazeologie. Spisovná čeština a jazyková kultura. *Sborník z Olomoucké konference 23.-27. 1993*, UK Praha, s. 348-351.
- STĚPANOVÁ, L. (1998): *Historie a etymologie českých rčení. Bibliografie pramenů*. Praha.
- STĚPANOVÁ, L. (2004): *Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty*. Olomouc.
- STĚPANOVA, M. I. (2004): *Leksika i frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka*. Učebno-metodičeskoje posobije. Taganrog.

- ŠAGDAROV, L. D. (1974): *Funkcionalno-stilističeskaja differenciacija burjatskogo literaturnogo jazyka*. Ulan-Ude.
- ŠANSKIJ, N. M. (1985): *Frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka*. Moskva.
- ŠTÍCHA, Fr. (1996/5): Nad novou Příruční mluvnici češtiny. In: *Naše řeč*, 79, s. 252-265.
- TAGIJEV, M. T. (1966): *Glagolnaja frazeologija sovremennogo ruskoo jazyka*. Baku.
- TELIJA, V. N. (1966a): O termině „frazema“. In: *Problemy lingvističeskogo analýza*. Moskva.
- TELIJA, V. N. (1966b): *Čto takoe frazeologija*. Moskva.
- TELIJA, V. N. (1996): *Russkaja frazeologija: semantičeskij, pragmatičeskij i lingvokulturologičeskij aspekty*. Moskva.
- UHLÍŘOVÁ, L. (1996): O kultivované mluvnici kultivované variety češtiny. In: *Slavia* 65, s. 194-504.
- UTĚŠENÝ, Sl. (1973): Závazný příspěvek k teorii frazeologie. In: *Naše řeč*, 56, s. 153-154
- VAŇKOVÁ, I. (2001): *Obraz světa v jazyce*. FF UK Praha.
- VAŇKOVÁ, I. (2003a): O kognitivní lingvistice a otevírání. In: *Čeština doma a ve světě*, 1 a 2/2003, s. 4-6.
- VAŇKOVÁ, I. (2003b): O těle, smyslech, citech a prožitcích. In: *Čeština doma a ve světě*, 1 a 2/2003, s. 7-9.
- VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I., SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L., ŠLÉDROVÁ, J. (2005): *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha.
- VAŇKOVÁ, I. (2007): *Nádooba plná řeči*. Praha.
- VINOGRADOV, V. V. (1955): Itogi obsuždenija voprosov stilistiki. In: *Voprosy jazykoznavija*, č. 1, s. 60 – 87.
- VINOGRADOV, V. V. (1974): *Russkij jazyk. Grammatičeskoje učenije o slove*. Moskva.
- VLACHOV, C., FLORIN, C. (1980): *Neperevodimoje v perevode*. Moskva.
- WEHLE, E. (2003): O lidských ústech v češtině. In: *Čeština doma a ve světě*, 1 a 2/2003, s. 10-14.
- WIERZBICKA, A. (1990): Kulturno-obuslovlennyje scenarii i ich kognitivnyj status. In: *Jazyk i struktura znanija*. Moskva, s. 63-85.
- WIERZBICKA, A. (1993): Semantika, kultura i poznanije: obščečelovečeskije ponjatija v kulturospecifičnych kontekstach. In: *Thesis*, vyd. 3, s. 185-206.
- WIERZBICKA, A. (1996): *Jazyk. Kultura. Poznanije*. Russkije slovari. Moskva.
- WIERZBICKA, A. (2000). *Ponimanije kultur čerez posredstvo ključevych slov*. Jazyki slavjanskoj kultury, Moskva.
- ZIMA, J. (1961): Expresivita slova v současné češtině. In: *Rozpravy Československé akademie věd* 1961, sešit 16, ročník 71, s. 109 – 117.
- ZŮNA, M. (1968): *Člověk v zrcadle*. Praha.
- ŽUKOV, A. V. (2000): Defrazeologizacija v ruskom jazyke. In: *Vestnik Novgorodskogo Gosudarstvennogo universitěta*, №15, Novgorod. Dostupné z WWW: <[http://admin.novsu.ac.ru/uni/vestnik.nsf/all/CF67EBD7ECAAF3932C3256ABF002525EC/\\$file/Gukov.pdf](http://admin.novsu.ac.ru/uni/vestnik.nsf/all/CF67EBD7ECAAF3932C3256ABF002525EC/$file/Gukov.pdf)> [cit. 8.2.2013]
- ŽUKOV, V. P. (1978): *Semantika frazeologičeskich oborotov*. Moskva.
- ŽUKOV, V. P. (1986): *Russkaja frazeologija*. Moskva.
- ŽUKOV, V. P., SIDORENKO, M. I., ŠKLJAROV, V. T. (1986): *Slovar frazeologičeskich sinonimov ruskogo jazyka*. Moskva, s. 369 – 371.

ŽUKOV, V. P. (1991): Formoizmenenije frazeologizmov ruskogo jazyka. In: *Rusistika*, № 2, Berlin, s. 36 – 40. Dostupné z WWW: < <http://www.philology.ru/linguistics2/zhukov-91.htm> > [cit. 3.11.2012]

Bibliografie: prameny

- ACHMANOVA, O. S. (1969): *Slovar lingvističeskich těrminov*. Moskva.
- BEČKA, J. V. (1982): *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vyd., Praha.
- BITTNEROVÁ, D., SCHINDER, F. (1997): *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. Století*. UK Praha.
- Bolšoj Rossijskij enciklopedičeskij slovar* (2007). Moskva.
- ČELAKOVASKÝ, F. L. (2000): *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. 4. vyd., Praha.
- ČERMÁK, F., HRONEK, J. a kol. (1983): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha.
- ČERMÁK, F., HRONEK, J. a kol. (1988): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha.
- ČERMÁK, F., HRONEK, J. a kol. (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky., Výrazy slovesné*. Praha.
- ČERMÁK, F., HRONEK, J. a kol. (2007): *Slovník české frazeologie a idiomatiky., Výrazy větné*. Praha.
- Český národní korpus – SYN*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>> [cit. 12.1.2013]
- DAĚ, V. I. (1999): *Tolkovyj slovar živogo velikoruskogo jazyka*. V 4 tomach. Moskva.
- DOBROVSKÝ, J. (1963): *Českých přísloví sbírka*. 3. vyd., Praha.
- DUBROVIN, M. I., PAROLKOVA, O. (1981): *Ruské frazeologizmy názorně*. Moskva.
- FEDOROV, A. I. (1983): *Frazeologičeskij slovar russich govorov Sibiri*. Novosibirsk.
- FEDOROV, A. I. (2008): *Frazeologičeskij slovar ruskogo literaturnogo jazyka*. Moskva.
- FILIF, F. P. (1979): *Russkij jazyk. Enciklopedija*. Moskva.
- CHROMÝ, Z. (1997): *Moudrost podle abecedy. 21000 citátů*. Praha.
- KAFKA, F. (1968): *Aforismy*. Praha.
- KARLÍK P., NEKULA M., PLESKALOVÁ J. (ed.) (2002): *Enciklopedický slovník češtiny*. Praha.
- KOČKA, M. (1990): *Střípky moudrosti*. Praha.
- KOMENSKÝ, J. A. (1954): *Moudrost starých Čechů (za zrcadlo vystavená potomkům)*. 4. vyd., Praha.
- KOMLEV, N. G. (2006): *Slovar inostrannyh slov*. Moskva.
- MICHELSON, M. I. (2004): *Bolšoj tolkovo-frazeologičeskij slovar*. Moskva. Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/contents.nsf/michelson_new/> [cit. 9.9.2012]
- MOKIENKO, V. M., NIKITINA, T. G. (2007): *Bolšoj slovar russkich pogovorok*. Moskva.
- MOKIENKO, V., WURM, A. (2002): *Česko-ruský frazeologický slovník*. 1. vyd., Olomouc.
- MOLOTKOV, A. I. (1967): *Frazeologičeskij slovar ruskogo jazyka*. Moskva.
- MRHAČOVÁ, E. (2000): *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice (tematický frazeologický slovník II)*. Spisy filozofické fakulty Ostravské univerzity, (číslo 135).
- MRHAČOVÁ, E., PONCZOVÁ, R. (2004): *Lidské tělo v české a polské frazeologii a idiomatice (česko-polský a polsko-český slovník)*. Ostrava.
- PLACHETKA, J. (1996): *Velký slovník citátů a přísloví*. Praha.
- ZAORÁLEK, J. (1996): *Lidová rčení*. Praha.